

JINDŘICH ŠEBÁNEK

GUSTAV FRIEDRICH A JEHO KODEX

(Zamyšlení jubilejní)

Na den 4. června tohoto roku (1971) připadne sté výročí narození Gustava Friedricha, badatele, jehož jméno žije v povědomí takřka všech medievistů světa, ač jeho nositel je už bezmála 30 let mrtev.¹ To je ovšem vážný podnět k zamyšlení. Jestliže jsem se pak rozhodl — jak je shora patrné — omezit se tu na Friedricha jako tvůrce Kodexu, nechtěl jsem si tím nikterak svůj úkol usnadnit. Splácím tím prostě dluh třem faktorům: 1) Friedricha Kodex takřka symbolizuje, třebaže na objem není jeho největším dílem; je však rozhodně publikací, která založila jeho známost ve světě. 2) Spolu s S. Duškovou jsem nyní vydavatelem Kodexu. 3) Svě zamyšlení píšu pro sborník téže fakulty, na niž mně bylo před léty umožněno vybudovat kodexové pracoviště.

Svým zamyšlením nechci víc než osvětlit několik uzlových bodů historie Friedrichova diplomatářového usilování namnoze dosud ne dosti jasných, opíraje se o tyto tři hlavní zdroje: 1) O literaturu kodexovou a o Kodex.² 2) O zkušenosti, získané prací s diplomatářovou látkou, zejména pak také studiem Friedrichovy diplomatářové pozůstalosti, pokud je ovšem na našem pracovišti uložena.³ 3) O zprávy, které jsem si ad hoc — připravuje

---

¹ Friedrich zemřel 19. listopadu 1943 v Praze a je pochován na Malvazinkách.

² Z literatury, která vyšla u příležitosti Friedrichových šedesátin (viz Bibl. č. historie 30–32, str. 84) podržela trvalou cenu rozprava V. Vojtíška *K šedesátým narozeninám prof. dr. Gustava Friedricha* ČAS IX–X (1933), str. 1–10. Důležitý je také článek téhož autora *O vývoji metody diplomatické a jejích potřebách* ve Sborníku hist. ČSAV 2 (1954), str. 5 a násl., zejména na str. 32–33. Viz k němu pozn. 42. Jen povšečně je možno odkázat na recenze o Kodexu v časopisech domácích i cizích, k nimž je třeba přičíst celou rozsáhlou literaturu, týkající se kodexového období. Výslovně stojí za to citovat zajímavou a rozsáhlou recenzi W. Erbena o I. díle CDB v MIÖG 32, str. 441–454. Pokud jde o to, co vyšlo tiskem v souvislosti s Kodexem od Friedricha samého, možno tu odkázat na bibliografii jeho prací, otištěnou v jeho Sborníku, vydaném r. 1931, kterou níže pro léta 1932–1943 doplňuji. O jednotlivých pracích jak Friedrichových, tak i jiných autorů (a také mých) viz dále na příslušných místech v poznámkách.

³ V podstatě jde o materiál pro období od r. 1241. Jde o písemnosti, tvořící součást tak zvaného „Palackého diplomatáře“.

toto své zamýšlení — opatřil.⁴ Ad 3 budiž dodáno toto: Pokud jde o prameny ze zdrojů úředních, zajímal jsem se snad o vše, co rozumně v úvahu přichází. Konkrétně to byl především materiál Českého zemského sněmu, který Kodex financoval,⁵ dále papíry Č. zemského výboru a zemského úřadu, tedy institucí, vykonávajících nad Friedrichovým Kodexem funkci dozorců,⁶ do třetice pak spisy Č. zemského archivu, který měl Kodex ve svém edičním programu.⁷ Bohužel jen poslední z těchto tří zdrojů nezklamal; jen málo naproti tomu se podařilo najít v prvním, v druhém pak — aspoň zatím — vůbec nic.⁸ V pramenech neúřední povahy lze zajisté počítat s možností nálezů v pozůstalosti kohokoli z širokého okruhu všech osobností, jež měly ten či onen vztah k Friedrichovu kodexovému dílu.⁹ Tu bylo tedy nezbytné omezit se na několik vhodně volených sond. Prvá z nich platila ovšem pozůstalosti Friedricha samého,¹⁰ druhá pozůstalosti jeho brněnského přítele a kolegy Bohumila Navrátila,¹¹ třetí pozůstalosti přisedicích Č. zemského výboru, do jehož resortu Kodex náležel, Karla Adámka.¹² Z dalšího bude patrné, že jen studium druhé z těchto pozůstalostí se plně vyplatilo — dalo totiž výsledky bez nadsázky objevené — zatím co pozůstalost Friedrichova poskytl a k v l a s t n í m otázkám, o něž jde, jen málo, Adámkova pak vůbec nic. Rád připouštím, že můj výzkum (aspoň neúředních pramenů) by mohl být charakterizován jako chudý, kusý, nedomnívám se však, že by jeho prohloubení dovolilo významněji zkorigovat to, co dále hodlám povědět.

* * *

Prvé datum, které jsem z historie Friedrichova Kodexu zachytil, je 11. leden r. 1898.¹³ Toho dne přikázal předseda Č. zemského sněmu, zemský

⁴ V Ústředním státním archívu vyšel mně velmi vstřícně při mé práci dr. K. Beránek, jemuz za to srdečně děkuji. Dr. Bělohávek z Plzně mne laskavě informoval o pozůstalosti Jar. Čelakovského v tamním Městském a Okresním archívu uložené. Tato pozůstalost neobsahuje nic, co by nás tu mohlo zajímat.

⁵ Prohlédl jsem tištěné i originální stenografické protokoly sněmu z let 1897—1899.

⁶ O výsledcích srv. v pozn. 8.

⁷ V podstatě šlo o karton 354.

⁸ Příslušné spisy pod značkou Zem. úřad, kanc. odd. 17 čj. 5188/36 ai 1938 byly ze spisovny Zem. výboru odstoupeny spisovně Zem. úřadu. Bohužel nemohly být zatím nalezeny.

⁹ Rozumí se, že jsem neopomenul prohlédnout také příslušnou tiskem vydanou memoirovou literaturu. Z dalšího to bude ostatně místy patrné.

¹⁰ Pozůstalost je uložena v Archívu ČSAV v Praze (zčásti na Bečyni), viz Archívní zprávy ČSAV 1970 čís. 1, str. 12, čís. 38. Za zapůjčení příslušného materiálu do Brna jsem díkem zavázán kol. prof. dr. V. Vaněčkoví, DrSc.

¹¹ Pozůstalost Navrátilova je uložena v Státním archívu v Brně. Je tu přes 80 dopisů i lístků Friedrichových r. 1898 počínajíc. Pomocí soupisu lze se tu dobře orientovat.

¹² Část pozůstalosti Adámkovy, týkající se záležitostí zemských, je v Ústředním státním archívu. Existuje tam její dosti podrobný soupis.

¹³ Opírám se tu i dál o výše uvedené sněmovní protokoly.

¹⁴ Sotva lze pochybovat o tom, že ve veřejnosti značně tehdy rozbouřené pražskými nepokoji r. 1897 nemělo rozhodnutí sněmovní vůbec žádný ohlas. Sondážně jsem si věc ověřil v Nár. listech.

maršálek Jiří Kristián Lobkovic rozpočtovému sněmovnímu výboru k projednání návrh podaný příslušným (Adámkovým) resortem Zem. výboru, aby do příštího rozpočtu zemského byla zařazena položka na vydávání „českomoravského“ diplomatáře. Historie pokračovala 1. března téhož roku, kdy při projednávání zemského rozpočtu na běžný rok 1898 byla preliminována na diplomatář částka 1000 zl., čímž byl návrh Zemského výboru (aspoň pro tu chvíli) po stránce formální kladně vyřízen. Potud suchá úřední sdělení,¹⁴ k nimž budiž dodáno toto: Usnesení sněmu z 1. března náleželo mezi akce, chystané k uctění nastávajících stých narozenin Františka Palackého.¹⁵ Jeho smyslem bylo navázat na známé diplomatářové snahy a přípravy Palackého, v 70. letech sice znovu oživené vydavatelem Regest Josefem Emlerem, v dané chvíli však vážně ohrožené. Emler byl totiž těžce nemocen, ba blízek smrti¹⁶ a z prostředků Zemského muzea a Historického spolku, institucí akci Emlerovu financujících, nebylo možno dlouhodobě tuto akci udržet. Šťastným autorem myšlenky sněmem autorisované byl především Jaromír Čelakovský,¹⁷ známý právní historik a tehdy také už nástupce Emlerův v úřadě pražského městského archiváře. Rozhodně to byl v daném případě pravý muž na pravém místě. Měl totiž — alespoň ve svém vědním oboru — nejen veliké odborné znalosti, nýbrž také velký politický vliv (byl poslancem Zem. sněmu), do třetice pak i dostatek energie, nezbytné k tomu, aby první kroky ve prospěch Kodexu vykonané nezůstaly i posledními. O věc samu — pravda — nemohl vzniknout spor. Zakládání teritoriálních diplomatářů (a o takový v daném případě právě šlo) bylo totiž na sklonku 19. století do značné míry věci obecné „módy“. Sporné však po různých stránkách se mohlo snadno stát provedení věci. Na jedné straně tu stáli mezi příslušnými odborníky totiž zatím nečetní stoupenci (či odchovanci) vídeňské školy Th. Sickla, požadující v teritoriálních diplomatářích po vzoru velkého edičního podniku „Monumenta Germaniae historica“ plně diplomatické zpracování příslušného materiálu. Na straně druhé tvrdili stoupenci „mírné observance“, že pro daný účel plně stačí prostě listiny spolehlivě přetisknout a opoznámkovat. V soudobých Čechách vyvstávaly automaticky i některé další sporné problémy. Tak například, zda má být realizován úmysl Emlerův, dovést diplomatář až do r. 1419, či být zvolen některý dřívější termín časový, jak vyřešit jazykový problém diplomatáře v jazykově utrakvistické zemi, zda příští Kodex má být vskutku „česko-moravský“, když přece Morava už dovedla svůj vlastní diplomatář až do r. 1407,¹⁸ atd.

Vše, co se týkalo diplomatáře, bylo prodiskutováno v letech 1898–1901 v sezeních utrakvistické „zemské komise historické“, respektive ve zvláštní její subkomisi, za živé účasti Čelakovského.¹⁹ Že tu — aspoň v zásadě — došlo k rozhodnutím ve sporných otázkách příznivým pro diplomatář (jak vydané svazky ukazují), nezpůsobil však Čelakovský sám, mnohem spíš

¹⁴ Výročí připadlo na 14. červen r. 1898.

¹⁶ Zemřel 10. února 1899.

¹⁷ Několikrát to řekl výslovně Friedrich; poprvé ve svém známém článku *Český diplomatář a jeho program* v ČCH 6 (1900), str. 227–228.

¹⁸ XIII. svazek CDM sahající do r. 1407 vyšel právě r. 1897 prací V. Brandla.

jeho kandidát na funkci vydavatele Kodexu, v jehož prospěch padlo v komisi ještě r. 1898 rozhodnutí,²⁰ Gustav Friedrich.

Odborná kvalifikace, jíž se mohl Friedrich pro funkci vydavatele Kodexu vykázat, byla ve své době špičkové povahy. V diplomatice vyšel od Emlera, na vídeňském Institutě se hlásil především k nástupci a stoupenci Sicklovi Engelbertu Mühlbacherovi. Práci tiskem vydaných nemohl při svém věku (bylo mu právě 27 let) ovšem vykázat ještě mnoho. Byly však za to mezi nimi dvě vyslovené k diplomatářové tematice.²¹ Z nich jedna — o listinách moravských markrabat — měla základ v seminární práci, uložené Friedrichovi Emlerem v studijním roce 1893—4.²² Byla to asi vůbec vědecká prvotina Friedrichova a je důležité si uvědomit, že Emler zadal tenkrát svému žáku k zpracování skupinu listin z několika příčin přímo stvořených k tomu, aby na ně mohly být se zdarem a bez větších potíží aplikovány Sicklovy metodické poučky. Výsledek práce musil automaticky Friedrichovi naznačit, že se mýlí ti (a Emler k nim patřil), kdo hlásají, že Sicklovy zásady jsou na tak zvané „soukromé listiny“, k nimž se (ne ovšem správně) i naše listiny zeměpanské tehdy počítaly, neaplikovatelné.

Úspěch s dílčím tématem mohl ovšem snadno u Friedricha vyvolat i představu, či lépe řečeno důvěru, že úkol, před který byl právě postaven, nebude břemenem nesnesitelným. Do soustavy jeho úvah nutně musila zasáhnout ještě i jiná pro Friedricha charakteristická okolnost. Podle souhlasného svědectví svých přátel a vrstevníků (všichni zajisté mu stejně nakloněni nebyli) byl Friedrich rozený optimista, jenž — ač se těžce musil probíjet životem — překonával své potíže s humorem, hraničícím někdy až na sršatost.²³ A optimismus — na štěstí pro diplomatář — v první chvíli zřejmě Friedricha plně ovládl; kdyby se to nebylo stalo, troufám si tvrdit, že Friedrichův diplomatář by vůbec neexistoval.

Svých úkolů se ujal Friedrich ještě r. 1898 hned poté, kdy se vrátil ze stipendijního pobytu v Římě, ač současně byl zaměstnán přípravami na svou habilitaci. V diplomatářové látce u nás uložené j množství opisů listin

¹⁹ Kromě článku Friedrichova, výše (pozn. 17) už citovaného, je tu důležitá recenze Čelakovského o 1. sešitě I. dílu Kodexu, otištěná v ČCM 1905, str. 173 a násl. Tu se Čelakovský dotkl celé řady velmi zajímavých jednotlivostí. V některých podrobnostech se liší zprávy Čelakovského od toho, co se dovídáme od Friedricha. Tak na příklad uvádí Friedrich jako německého člena komise Bachmanna, Čelakovský Werunského. Rozdil se dá vysvětlit asi tím, že kromě historické komise existovala zvláštní její subkomise pro diplomatář. Českými členy komise podle Friedricha i Čelakovského byli Čelakovský a Kalousek.

²⁰ Otázku, zda měl Friedrich protikandidáty (v úvahu přicházeli Klicman a Teige), možno pominout.

²¹ Pojednání *O kanceláři markrabat moravských z let 1198—1239* vydané v Učené společnosti r. 1896 a článek o falsech Bočkových v Kodexu tišnovském, vydaný r. 1897 v ČCH.

²² Rukopis práce krasopisně psaný rukou Friedrichovou se zachoval ve Friedrichově pozůstalosti.

²³ O tom kolovala nejedna anekdota, z nichž několik zachytil Josef Šusta ve svých Pamětech. Množství dokladů je v dopisech, které psal Friedrich Navrátilovi. Pokud jde o sociální poměry mladého Friedricha, mluví za vše nedatovaný dopis jeho bratra Františka. Obsahem dopisu je prosba o půjčku 50 zl. Dopis tedy náleží asi před r. 1900, kdy se přešlo ke korunové měně.

jeho rukou psaných (z části i jednoduchých popisů), opatřených daty 1898 až 1900. Z nich je patrné, že Friedrich tehdy zcela správně bez ohledu na to, co za Palackého a Emlera už opsáno bylo, svou akci rozvinul a že prováděl výzkum po jednotlivých archivech pro celé diplomatářové období, tedy až do r. 1310. Tyto své práce zaměřil sice zejména na některé archivy pražské (především na archiv vyšehradské kapituly), zajel však na delší dobu i do Brna, do Olomouce, Drážďan a Vídně. Paralelně s těmito výzkumnými pracemi s energií připravoval zpracování listinné látky „na čisto“ pro I. díl Kodexu, to jest do r. 1197, a zabýval se v souvislosti s tím některými základními otázkami, tak zejména otázkou počátků listin či aktů na české půdě, padělků Bočkovými a zásadami práce diplomatářové.²⁴ O tom, jak dobře všechny tyto práce postupovaly a jak příznivě posuzoval Friedrich perspektivy svých prací dalších, vydávají nad jiné jasné svědectví úvodní věty článku Friedrichova „Český diplomatář a jeho program“, otištěného v 3. čísle Českého časopisu historického z r. 1900, v rukopise tedy dohotoveného asi na počátku roku 1900. „Diplomatář český“ – praví tu Friedrich – „nyní již sto let stará tužba našich historiků, díky příznivým poměrům, jež nyní proň nastaly, blíží se svému uskutečnění. Vydání jeho je teď, zůstanou-li podmínky stejně příznivé, již jen otázkou několika let.“ To byla jistě smělá prognóza, smělá, i když slova Friedrichova nebudeme interpretovat tak, že tu mínil diplomatář jako celek, tedy do r. 1310! Velmi ostře s touto smělostí kontrastuje pak to, co sděloval Friedrich v letech 1902–1904 Navrátilovi, žádaje ho znovu a znovu o různé rešerše v materiálu brněnského Zemského archivu pro I. díl Kodexu. Stojí za to citovat aspoň tři úryvky z těchto sdělení do slova.²⁵ Dne 14. srpna 1902 Friedrich píše: „Na tisknutí diplomatáře není ani pomyslení.“ Zpráva z 20. července 1903 zní: „Mám s tím teď velké starosti. Rád bych co nejdříve začal tisknout a přece zase na druhé straně mám pořád ještě jisté pochybnosti. Jak jsem to snad už tisíckrát řekl, je při vši této věci nejmrzutější ta okolnost, že prvním dílem se musí začít. Ovšem je možno, že zase za nějaký rok budu říkat: nejmrzutější je, že po prvním díle musí přijít druhý. Tak už to bývá!“ Dne 11. dubna 1904 žádal konečně Friedrich Navrátila o kolaci jednoho z dochování Ottovy hradištské listiny z r. 1078 (CDB I, čís. 79) a dodává: „podívej se na to a dej mi laskavě o tom zprávu, abych v tisku neuvázl. Já totiž už tisknu!“

Předložené citáty ukázaly, že se Friedrich do zahájení tisku u diplomatáře vysloveně n u t i l. Abychom příčinu toho pochopili, třeba si uvědomit dvě věci: 1) Pod termínem „tisk“ byla míněna nejen sazba příslušných čísel, nýbrž skutečně už vytištěné archy. Tiskárna postupovala tak (zřejmě pro nedostatek typů), že vždy jeden arch nejen vysázela, nýbrž i vytiskla. Než byla tato práce skončena, musil Friedrich (aby v tisku „neuvázl“) donést do tiskárny rukopis archu dalšího. Čtenáři, který je jen poněkud seznámen s technikou ediční práce mediévistické, by bylo zbytečné

²⁴ Práce, které takto vznikly, lze snadno dohledat ve Friedrichově výše (pozn. 2) citované bibliografii.

²⁵ Výslovně podotýkám, že dále se omezují výhradně jen na to, co se týká Kodexu, přecházejí mlčením mnohé zprávy pro pochopení poměrů a vztahů v tehdejší českém historickém světě velmi poučné.

vykládat, jak nebezpečný, pro editora enervující, byl tento pracovní systém. 2) Byla tu opatření administrativní povahy, která byla rubem oněch „příznivých podmínek“, o nichž psal Friedrich ve svém výše uvedeném článku. Věc se měla takto: Prvá dotace na diplomatář r. 1898 sněmem povolená byla během dalších let zvyšována; na rok 1903 preliminová částka činila již 6000 korun. Z dotace měly být podle dekretu Zemského výboru z 26. července 1898 placeny: 1) Výlohy na tisk podle předloženého účtu tiskárny (tedy – viz výše) za hotové, to jest vytištěné už archy. 2. Vydavateli Kodexu paušál 75 zl. (150 K) měsíčně, pokud pracuje v Praze,²⁶ mimo Prahu ještě také denní dieta 2 zl. 50 kr. (5 K) a náhrada jízdového. To bylo vše; o honoráři autorském nebylo v dekretu zmínky, zřejmě měl být placen z jiné položky.²⁷ O něj také nejde, nýbrž o to, že Friedrich, pokud netiskl, nemohl poměrně vysokou dotaci (dnešních nejméně 100.000 Kčs ročně) spotřebovat, i kdyby se byl celý rok pohyboval mimo Prahu, což ovšem nebylo zdaleka možné. Teoretickému závěru odpovídají plně tato konkrétní zjištění: Podle neúplných spisů zůstala na položce diplomatáře na konci roku 1903 nespotřebovaná částka zhruba 6200 K, do r. 1904 šel pak Friedrich s hotovostí přes 12.500 K. Ale ani po zahájení tisku nestačil svou dotaci vyčerpat. Podle účtů vykázal za dobu od 7. prosince 1903 do 1. dubna 1904 à konto cest a svého „paušálu“ přibližně 2250 K, účet tiskárny činil (za 20 osmistránkových archů) zhruba 2350 K, na kontě zůstávalo pak stále ještě skoro 5000 K. A tak se stalo to, čemu Friedrich chtěl z pochopitelných důvodů zabránit, že totiž nedošlo k výplatě dotace na rok 1904 už povolené.

To, co jsme právě slyšeli, dnešní editoři pramenů, stěžující si leckdy (a právem) na omezené možnosti finanční i na to, že trvá někdy léta než hotové rukopisy jdou konečně do tiskárny, sotva vůbec mohou pochopit. Každému je však dnes také jasné, že ediční dílo, jakým byl Kodex, vyžadovalo ne léta, nýbrž celá desetiletí pečlivých přípravných prací, než je bylo možno „spustit“; že tu byla nezbytná ohromná fotografická dokumentace, kromě četných speciálních dokumentací jiných, bez jakých se žádná náročná edice (a takovou Kodex jednoznačně byl) obejít nemůže. I když pak na druhé straně uvážíme, že v době, do níž spadají počátky Friedrichova diplomatáře, všechny tyto věci (zejména pak využití fotografie) byly ještě v plenkách, přec jen těžko plně chápeme, proč vlastně Friedrich, oplývající jinak v plné míře energií a opatřený už také autoritou profesora, nedovedl svým vedlejším „zaměstnavatelům“ jasně vyložit, že se od něho žádají věci prostě nemožné; proč netrval na tom, že mu musí být na „generální“ přípravné práce vyhrazeno aspoň 10–15 let, že je třeba honorovat celou řadu prací pomocných, atd.

„Příznivé podmínky“, ležící jako břemeno na Friedrichovi a jeho díle,

²⁶ Za tento paušál byl Friedrich povinen vždy za dva měsíce podat zprávu archivu (Zem. výboru) o postupu svých prací a donést vyhotovené opisy, aby byly opatřeny razítkem. Jen mimochodem budiž konstatováno, že tento „paušál“ nebyl vůbec valorisován po prvé světové válce. Friedrich jej dostával stále ve stejné výši, odpovídající po válce stipendiu studentské pomocné síly vědecké.

²⁷ Kolik činil autorský honorář před 1. světovou válkou, jsem nezjistil. Z akt, pocházejících z posledních let před druhou světovou válkou, plyne, že Friedrich dostával za 8stránkový arch 150 Kč, tedy ne plných 20 Kč za tištěnou stránku.

trvaly v letech 1904–1907, během nichž Friedrich s pracovním vypětím, jež lze hodnotit jen v superlativech, vytiskl celý I. díl Kodexu, ovšem za tu cenu, že „generální“ příprava ke Kodexu po r. 1898 dobře rozběhnutá se velmi zpomalila, ba takřka uvázla. Přesto se nesplnily obavy, které vyslovil (viz výše) Friedrich r. 1902. Ještě roku 1907 jal se totiž se zřetelným elánem připravovat II. díl Kodexu pro léta 1198–1230. Protože se i tentokrát při své práci omezil na materiál z těch let, dosáhl toho, že už roku 1909 mohl dát do tisku — a také vytisknout — první archy nového dílu Kodexu. I tak by mu byly ovšem vznikly dotační přebytky. Ty však šťastně odčerpal tím, že už od r. 1907 tiskl 1. sešit svých „Acta regum“, což byla publikace z hlediska vědeckého velmi užitečná a z hlediska rozpočtového vhodná. Byla totiž velmi nákladná, Friedricha však nezatěžovala, leč stálými pochůzkami do tiskárny Unie, která se spojila s Friedrichem k vytvoření díla světové technické úrovně.²⁸

S narůstáním listinné látky, tvořící náplň II. dílu, zvětšily se ovšem (ve srovnání se situací v díle I.) potíže, s nimiž se Friedrich musil vyrovnat, opatruje si základní dokumentaci k příslušným listinám. V dopisech psaných Navrátilovi najdou se anekdotické doklady o tom, jak těžko si opatřoval nejen prosté fotografie, nýbrž i základní údaje o listinách, chovaných v soukromých archivech.²⁹ Trval i byrokratický tlak na Friedricha ze strany Zemského výboru. Nakonec se sice ukázalo, že tento tlak je jen formalitou, neboť 26. ledna 1913 vyslovil Zemský výbor Friedrichovi dík za „vzorné provedení“ II. dílu Kodexu. Než však k tomu došlo, trpěl takřka plně dva roky Friedrich pod tíhou toho tlaku.³⁰

²⁸ Prvý sešit *Akt* vyšel už r. 1909, druhý 1913. Jak známo, nebyly k *Acta regum* vydány nikdy vydavatelské komentáře, ač je Friedrich, jak vyplývá z korespondence, chystal; r. 1914 dokonce Navrátilovi sděloval, že vyjdou „ještě v tomto roce“. Bylo by na místě zjistit, zda v rukopisné pozůstalosti Friedrichově není něco z těchto komentářů v rukopise zachováno.

²⁹ Jen o dvou případech chce se zmínit výslovně: Dne 7. listopadu 1909 žádal Friedrich Navrátila, aby mu dal fotografovat uničovskou listinu pro *Acta*. Výslovně prosí, aby mu fotograf prodal i negativ listiny a dodává: „mnohý z těch lidí vidí v tom kusu skla kapitál, jako by to byla podobizna člověka, který si dává dělat tučy kopii“. Druhý případ se týká listiny markraběte Jindřicha Vladislava pro komorníka Vernharda z r. 1222, otištěná v CDM II, č. 125 udánlivě z originálu mikulovského. Ve výše zmíněné práci o listinách mor. markrabat pracoval Friedrich s touto listinou zřejmě jen na základě tisku; zcela správně ji však přiřkl markraběcímu notáři Apolináři. Připravuje II. díl Kodexu, žádal Navrátila 29. června 1910 o fotografii této listiny z Mikulova. Zřejmě fotografii nedostal; listina se proto objevila v Kodexu mezi Bočkovými padělký. Tak se stalo, že až do r. 1936, kdy jsem na omyl Friedrichův upozornil (CMM 1936, str. 60–61), platila tato listina za Bočkovo falsum.

³⁰ Dne 17. května 1911 výtýká Zemský výbor archivu, že poslední zpráva o postupu prací na Kodexu byla podána 16. června 1908 pod čís. 70689. Podle usnesení Zem. výboru má být Zem. archiv vyzván podat zprávu, proč se tak stalo a jakým způsobem bude ve vydávání Kodexu pokračováno. Podle zprávy Zem. archivu ze dne 7. června 1911 byl Friedrich vyzván zprávu podat. Přiřkládají se vývěsky čtyř naposled vytištěných archů. Dne 20. června vzal Zem. výbor zprávu na vědomí a usnesl se požádat Friedricha do konce r. 1911 o další zprávu a o to, aby r. 1912 vydání II. dílu Kodexu ukončil. Dne 2. června 1912 předložil Friedrich archy 45–51 a sdělil, že „podrobné rejstříky spějí rychlému dokončení vstříc“. Dne 17. června 1912 vzal Zem. výbor zprávu sice na vědomí, žádá však za určitou zprávu, kdy bude r. 1912 svazek vydán. Na to odpověděl Friedrich 7. července, že „ru-

Nicméně, zhruba půl roku před tím, než II. díl Kodexu vyšel (ještě v prvé půli r. 1912), našel si čas k tomu, aby přehlédl stav svých příprav k dílu III., který podle jeho původních propozic měl obsáhnout celou dobu vlády Václava I., tedy léta 1231–1253. Už při této příležitosti si patrně uvědomil nejen nedostatečnost svých příprav k zvládnutí nadcházejícího úkolu, nýbrž i to, že díl III. bude editoru ukládat vyšší úkoly než díly I. a II.³¹ O dvě věci tu šlo především: 1) Díl III. se rýsoval na počet kusů tak velký, jako oba předchozí dohromady.³² 2) Diplomatické vztahy se v době Václava I. u nás už tak zkomplikovaly (zmnožily), že bylo velmi odvážné pomýšlet na jejich postižení jednoduchými (správněji řečeno primitivními) prostředky (pausami a opisy), jimiž Friedrich — a to ještě ne v úplnosti — disponoval. Při schopnostech Friedrichových (byly zcela neobyčejné) nelze ovšem vyloučit možnost, že by byl objektivní potíže alespoň nouzově a pro omezenou dobu dovedl ještě zvládnout, kdyby nebyla i do jeho díla zasáhla brutálně — první světová válka.

Podle příslušných soudobých úředních akt a pozdního (z června 1942 pocházejícího) svědectví Friedrichova, obsaženého v úvodu k 1. sešitu III. dílu Kodexu, vyvíjely se věci takto: Na jaře r. 1914 žádal při rozpočtových jednáních Friedrich na rok 1915 o kodexovou dotaci ve výši 8500 K. Už v srpnu 1914 — tedy v prvních dnech války — se však ukázalo, že tehdejší už Zemská správní komise česká hodlá celou dotaci na Kodex prostě škrtnout jako neodůvodněnou v rámci válečného hospodářství, zejména pak také proto, že cesty po archívech, které přece tvoří nezbytnou součást celého podniku, nebude možno absolvovat. Reakcí na úmysl komise byl elaborát Friedrichův ze 4. září 1914, jímž vyzbrojen šel ředitel archívu Vojtěch Nováček o záchranu dotace vyjednávat. V tomto elaborátu se Friedrich zřejmě nutil do úkolu úředním činitelům dokázat, co všechno je možno (a on hodlá) na Kodexu dělat přímo v Praze, tedy s možností resignovat na cestování „po dobu války“.

Naskytl se mu tak jistě jedinečná příležitost rozvinout obsáhlý program na zdokonalení dosavadního kodexového aparátu. Že jí nepoužil,

kopis vyžaduje ještě 23 dny práce“(!); dotištění rejstříku nelze očekávat dříve než koncem října. Pak může být svazek ihned vydán. Zem. výbor vzal 23. srpna zprávu „s uspokojením na vědomí“ a vyzval Zem. archiv, aby dne 31. října podal opětně zprávu, bylo-li už dílo dokončeno a vydáno. Dne 5. listopadu sdělil Friedrich: Předkládá archy 52–62 (rejstřík osob a míst). Další dva archy jsou zkorigovány. Zbývající část rejstříku od písmeny „S“ zaujme asi 4 archy. Glossarium asi dva. Zbývá tedy vysázet 6 archů, což bude možno prodlením 4 týdnů. O dva dny později (7. listopadu) urgoval Zem. výbor vyřízení svého přípisu ze 23. srpna. Dne 13. listopadu vzal zprávu Friedrichovu na vědomí s tím, že do 4 týdnů očekává zprávu další. Tu dostal zřejmě brzy po 1. lednu 1913. V dopise Navrátilovi z 21. srpna 1912 odmítá Friedrich pozvání k návštěvě Brna „z mnoha příčin“. Musí být — píše — do konce října s vytištěním II. dílu úplně hotov, neboť tento termín ohlásil „Zem. výboru a ten odpověděl, že si přeje akorát 31. října zprávu o tom, že díl už vyšel“.

³¹ Dne 16. června 1912 píše Navrátilovi: „Když tak nyní materiál okukuji, dostávám z toho III. dílu trochu strach; nu ale snad ještě něco vydržím.“

³² Na to reagoval Friedrich rozhodnutím rozdělit III. díl na dva svazky. K realizaci jeho úmyslu po letech vskutku došlo, editory to ovšem nezbavilo povinnosti zvládnout materiál vcelku z celého období.

omeziv se na jediný návrh, týkající se excerpce kodexových listin ze starých tisků pražské universitní knihovny, je jistě příznačné. Sotva to lze vysvětlit jinak, než že ani tehdy ještě nebyl Friedrich přesvědčen, že dokonale vybudovaný diplomatářový aparát je základem úspěchu dalšího jeho díla. Jisté je tolik, že elaborát Friedrichův zapůsobil. Dotaci na rok 1915 – třebaže zdaleka ne v původně požadované výši³³ – se podařilo zachránit. Ne však na dlouho. Už na podzim r. 1915 bylo jasné, že Friedrich stojí před volbou: buď se smířit se zastavením dotace, nebo se uvolit k „tisku“ III. dílu Kodexu starým způsobem, tedy po arších. Podle toho, co je pověděno ve shora zmíněném úvodu, rozhodl se Friedrich na nálak Nováčkův pro řešení druhé.³⁴

Soubor právě předložených zpráv je užitečné konfrontovat s tím, co psal r. 1915 Friedrich Navrátilovi, přičemž jde především o dopis, datovaný 13. října 1915. O tom, že by byl Friedrich jednal pod nátlakem Nováčkovým, se tu sice nemluví, zato se tu dovídáme, že při jeho rozhodování hrály úlohu hmotné starosti a že si byl velmi dobře vědom nebezpečí, do nichž se svým rozhodnutím dostává. Výslovně totiž píše, že se k tisku odhodlal „nolens, vlastně dokonce nolentissime“, že musí podniknout to „salto mortale“, ač v rukopise má „řadu děr, vzniklých nemožností cest archivních“, že se „něco dá nahradit fotografiemi“, něco se však bude muset „lámat přes koleno“ na jeho „risiko“. „Jak vidíš“ (dokončuje Friedrich informaci), „u mne inter arma musae tancují kankán a člověk, aby ještě hospodinu všemohoucímu děkoval na holých kolenou, že tím kankánem sežene na živobytí sobě a těm, kdo na něm jsou závislí“. Ze sklonku r. 1915 jsou v pozůstalosti Navrátilově četné dopisy, z nichž je patrné, jak Friedrich narychlo sháněl o jednotlivých listinách doplňující informace. Přímou symbolicky uzavírá tuto korespondenci dopis, datovaný 30. prosince 1915. Vřele v něm Friedrich děkuje Navrátilovi za prokázané služby a konstatuje, že především díky jim mohl vytisknout 9 archů III. dílu Kodexu; vzpomíná dále „strachu a rozčilení“ i „těch obav a starostí v dnech, kdy něco uvázlo“ a kdy „stál před starostlivou otázkou, co bude, nevyčerpá-li i tu skrovnou částku, která v rozpočtu na diplomatář byla povolena“. Naštěstí, jak pokračuje, vše dobře dopadlo a také věcně (což je ovšem nejhlavnější) nestal se v práci – pokud vidí – žádný úraz. Jak ze závěru dopisu plyne, byly však síly Friedrichovy prakticky u konce. Výslovně dodává, že má úmysl „po Novém roce vzít poněkud pomalejší tempo“. Udělal dokonce radikálnější opatření. Ještě na r. 1917 byla sice skrovná dotace na diplomatář k dispozici, Friedrich se však už dávno předtím přestal starat o její

³³ Ve spisech se mluví o 3000 K., Friedrich v korespondenci s Navrátillem, o níž viz dále, o 1000 K.

³⁴ Friedrich tu napsal: „Permulta sane in hoc opere concinnando contra meam voluntatem acciderunt neque fortunam coeptis meis blanditam esse affirmare possum. Anno 1915 bello, quo tum totus fere orbis terrarum primum exarsit, omnia iam flagraverant, cum instante atque impellente viro, qui tunc Archivio terrae Bohemiae praefuit, invitus et frustra resistens coactus sum, ut editionem voluminis tertii praecipitarem atque primas plagulas prelo subicerem, quamquam nonnullae chartarum turmae iis temporibus nondum adeo examinari poterant, ut res critica ad umbiculum adduceretur.“

vyčerpání.³⁵ Už r. 1916 obrátil se jiným, schůdnějším směrem. Dne 9. února sděluje Navrátilovi, že chystá „Akta k dějinám doby Jagellovců“ a žádá ho o moravika pro tuto edici.

Dospěli jsme k poslední kapitole naší historie, objímající časově léta 1918–1943. Budiž uvozena zjištěním, že výsledky, jichž Friedrich na poli kodexové tematiky v těch letech dosáhl, jsou tyto. Vytiskl (předpokládáme-li, že za války vytiskl 10 archů III. dílu Kodexu) ještě dvacet archů dalších, z nichž podstatnou část teprve po válce i v rukopise k tisku připravil. Spojením toho, co bylo vytištěno za války a po válce, vznikl známý 1. sešit III. dílu Kodexu. Obsahuje látku od počátku r. 1231 do 24. května 1238. Má sice na titulním listě datum 1942, ve skutečnosti však vyšel právě den po Friedrichově smrti, který výtisk tohoto sešitu tedy vůbec už nespátřil.³⁶ V pozůstalosti Friedrichově zůstal rozpracovaný 2. sešit III. dílu, sahající časově do konce r. 1240, který po létech publikoval Zdeněk Kristen.³⁷ Pokud jde o publikace průvodní, vydal Friedrich r. 1935 III. sešit svých „Acta regum“, v posledním roce svého života se pak ještě dočkal vydání dávno předtím už připraveného pojednání „O neznámé listině Vác-lava I. pro klášter Ostrovský“.³⁸

Pokud jde o postup kodexových prací a kodexových jednání v témže období, začalo se především podle svědectví Friedricha samého s tiskem Kodexu po válce r. 1920.³⁹ Rozumím-li dobře příslušnému záznamu ve spisech Zem. archivu, požádal však Friedrich teprve 1. června 1922 o zařazení dotace do rozpočtu na rok 1923, „aby se opět mohlo přistoupit k tisku“. Konkrétně mu šlo o 18.000 Kč. Podle dalšího záznamu tamže projevil Friedrich v září roku 1930 přání, aby dotace kodexové na tento rok se použilo k uhrazení účtů tiskárny za Sněmy české. Odůvodnil to tím, že „letos bude nepatrný účet za diplomatář“, byl by však povděčen, kdyby v dalším roce (tedy 1931) mohl počítat s větší částkou. Sotva pochybíme, řekneme-li, že očekávaná větší potřeba souvisela především s tehdy roztištěným III. sešitem publikace „Acta regum“. Ale ještě něco na okraj návrhu Friedrichova: Přesuny, o jaké Friedrichovi šlo, byly v dobách první republiky věci ne výjimečnou a celkem tolerovanou. Nevyčerpané rozpočtové položky se tehdy ovšem tu či onde zachraňovaly i jinak, totiž tak, že se proplácely účty za nedodané či nehotové ještě tiskárenské práce. Jak z příslušných akt vysvítá, bylo tohoto prostředku užito — a to poprvé už r. 1924 — i v případě Kodexu. Věc se zkomplikovala na podzim r. 1937, tedy v době, kdy se s hrozivou určitostí stahovala mračna druhé světové vojny. V Českém zemském zastupitelstvu byla tenkrát přednesena (a pak projednávána) stížnost na liknavé vydávání zemských historických publi-

³⁵ Jak se zdá vysvítá z úředního materiálu z doby po r. 1919 — jehož dále užijeme — přibyl za války k oněm r. 1915 šťastně vytištěným archům už asi jen jediný. Zcela určitě po válce byl tištěn už arch 14., kde je (str. 112 ř. 32) užito termínu „tabularium ministerii rerum internarum Pragae.“

³⁶ Konstatoval to Zd. Kristen v úvodě k 2. sešitu III. dílu, str. I.

³⁷ R. 1962.

³⁸ O tom, že má toto pojednání rozpracováno, se zmínil Friedrich ve svém výše uvedeném podání Zem. výboru z r. 1915. Vydáno bylo r. 1943 (v ročníku 1942) Věstníku Kr. č. společnosti nauk. Předloženo bylo ve schůzi 21. října 1942.

³⁹ Napsal to Friedrich v několikrát zde již uvedeném úvodě k 1. sešitu III. dílu.

kací. A ta se týkala i Kodexu. Friedrich reagoval nejen tím, že tisk posledních archů znatelně urychlil, nýbrž i jinak. Ještě r. 1938 vyslovil souhlas s tím, aby přípravou svazku vyhrazeného formulářovým sbírkám (svazek ten po smrti J. B. Nováka po léta neměl editora) byl pověřen Karel Doskočil. Roku 1939 souhlasil s návrhem ředitele Bedřicha Jenšovského, aby díly IV. a V. byly svěřeny Z. Kristenovi, vzápětí na to pak přišel sám s návrhem, abych také já dostal na Kodexu určitý podíl.⁴⁰

Je nyní ještě vůbec třeba dlouze uvažovat o tom, proč usilování Friedrichovo o Kodex se setkalo na straně jedné s velkými úspěchy, ve své poslední fázi však se zřejmým neúspěchem? Věc měla jistě řadu příčin. Pokud jde o fázi poslední, uvedl některé z nich Friedrich sám,⁴¹ jiné by ještě bylo možno uvést.⁴² Hlavní příčina však — jak se domnívám — vysvítá sama ze všeho, co bylo výše dovozeno. Věc bych shrnul asi takto: Friedrich měl jedinečnou odvahu Kodex založit, v žádné etapě své velké práce však nenašel ani odvahu ani chuť k tomu, aby se pustil do vybudování takového kodexového aparátu, jakého jeho práce od všeho začátku, zejména však když dospěla do doby Václava I., nezbytně vyžadovala. Toto zjištění nebudiž chápáno jako výtka Friedrichovi. Nemůže jít o výtka už proto, že skutečných diplomatářových aparátů, dobře vybudovaných, je do dnešního dne na světě vůbec jen velmi málo.⁴³ V daném případě je dále rozhodující, že Friedrich měl odvahu moderní Kodex založit. To mu totiž pojistilo v české a světové historiografii místo nejčestnější. Jedině to také otevřelo cestu k tomu, aby v kodexovém díle Friedrichově mohlo být pokračováno.

⁴⁰ Konkrétně mělo jít o přípravu edice listin biskupa Bruna.

⁴¹ V úvodu k 1. sešitu III. dílu. Uvádí, že po válce nebyly potřebné tiskařské litery, že byl po r. 1918 povolávan k jiným úkolům, takže práci musil často přerušovat.

⁴² Odkazují zejména na to, co jsem o věci napsal v úvodu *Kritického komentáře* (1953), str. VI. a násl. a na to, co na okraj toho napsal V. Vojtíšek v Historickém sborníku (viz pozn. 2). K věci bych chtěl říci jen tolik. Napsal-li jsem, že Friedrich podlehl (časem) patrně také skeptickému klamu někdy Emlerovu, že porovnávání písma a slohu listin nemůže pro pokročilé 13. stol. už vůbec přinést zdárné výsledky, vyjádřil jsem se poněkud brachylogicky. Jádrem věci jsem přece jen zachytil: kdyby byl totiž Friedrich ve výše zmíněnou metodu měl pevnou důvěru, byl by nezbytně v určité etapě své práce došel k poznání, že si musí vybudovat takový aparát aby řečenou metodu mohl aplikovat.

⁴³ I to je zajisté rubem skutečnosti, že se dosud ve světě leckdy o účelnosti a možnosti metody srovnávání písma a slohu listin pochybuje.

GUSTAV FRIEDRICH UND SEIN KODEX

(Eine Überlegung zum Jubiläum)

Fast 30 Jahre nach seinem Tode lebt immer noch G. Friedrich im Bewußtsein der mediävistischen Weltwissenschaft dank seiner Lebensschöpfung, dem Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae. Am 4. Juni dieses Jahres (1971) wäre Friedrich 100 Jahre alt geworden. Dieses Jubiläum veranlaßte den Verfasser aus amtlichen sowie privaten Papieren die Geschichte seines Editionsunternehmens zu skizzieren. Im Vordergrund stehen dabei folgende bekannte Tatsachen: Friedrich vermochte zwar in hervorragender Weise die ersten zwei Bände seines CDB herauszugeben, schiebte

aber seine Weiterbeschäftigung mit dem CDB nach dem 1. Weltkrieg offensichtlich aufs Nebengeleise. Der eVrfasser stellt sich nun die Aufgabe, die immer noch offene Frage zu klären, warum dies eigentlich geschehen ist, und gelangt zu folgenden Schlüssen: Die Abwendung Friedrichs vom CDB war durch mehrere Umstände bedingt, in erster Reihe dadurch, daß Friedrich zwar die Fähigkeit und den Mut hatte den CDB als eine methodisch neue und vorbildliche Schöpfung zu gründen, nicht aber dafür Sorge getragen hat, für den CDB in seinem ganzen zeitlichen Umfange eine ausreichende technisch-dokumentarische Grundlage aufzubauen. Mit Einrichtungen, die ihm zur Verfügung standen, vermochte er zwar (dank seiner einzigartigen wissenschaftlichen Qualität) das dünn fließende Urkundenmaterial der älteren Zeitperiode, nicht aber das zahlenmäßig stark anwachsende der jüngeren, zu bewältigen.